

ՈՐԱԳԻՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ

րկու աւաղակները դողալով յառաջ եկան:

— Գուք իմ աջ բազուկներս էք. դուք երկուքնիդ քաջասիրտ եւ արի մարդիկ էք. մեր աւարէն ձեզի երեքստիկ մաս պիտ' որ ելէ: Գոպրա-Գաբել, Պղուտոն ու Ներսիսն մեռան եւ չեն կրնար պատասխան տալ, դուռն անոնց տեղ

պատասխան պիտ'որ տաս. բայց գիտնաս որ ամէն մէկ սուտին համար մէյմէկ զնդակ պատրաստած եմ: Իմացար:

Գոպրա-Գաբել հպատակութեան ձեւ մ'ընելով ծանոց որ միայն ստոյգը պիտ'որ խօսի:

— Են երկու անօրէնները, կրկնեց Պանդամ, զՍիւրբուֆ սպաննեցին:

Ոչ, նաւապետ, պատասխանեց Գոպրա-Գաբել. քու հրամանիդ համեմատ զինքը Մատուրայի հըրուանդանը ցամաք հանեցինք. եւ ոչ իր մէկ մազին վնասեցինք:

— Կ'երգնո՞ւ ի Պղուտա-Սուրա գիշերական աստուածն որ ըսածդ ստոյգ է:

— Ե, յո՛, նաւապետ,

— Եւ. իսկ ան հինգ Պրըզայնցիները:

— Ո՛հ, նաւապետ . . . անոնք ալ որիդ պիտ' որ չուտեն:

Ես խօսակցութեան ժամանակ բոլոր աւաղակներն իրենց առաջնորդին քովը ժողովուեցան: Պանդամ իրենց դառնալով՝ իմ սիրելի բարեկամներս, ըսաւ իրենց, իմ մարմնոյս մէյմէկ բազուկները, դուք կը կարծէք որ ես աս տաժանելի կեանքը միշտ պիտ'որ շարունակեմ. մեծապէս կը սխալիք եթէ այսպէս կը կարծէք: Ես քիչ ժամանակ ետքը չընդկաց թագաւորի մը կեանք անցընելու պիտ'որ սկսիմ: Բայց մի կարծէք որ զձեզ նոյն ժամանակը ծովուն երեսն անտէրունչ պիտ'որ թողուամ. ձեզմէ ամէն մէկն

այնչափ ստակ պիտ'որ ունենայ որ կարող պիտ'որ ըլլայ իշխանի մը պէս հանգիստ ապրիլ: Խօսքերուս աղէկ միտ դրէք:

Պանծերմասինկի ձորը գիտէք, որ Պոռնէոյին հարաւային կողմը կը տարածուի: Գիտէք միանգամայն՝ որ հոն ոսկւոյ աւաղ կը գտնուի. ան ոսկւ հանքները ձերը պիտ'որ ըլլան եթէ ինձի աղէկ հնազանդութիւն ընէք: Ստոյգ է Պոռնէոյի դառամեալ թագաւորն՝ որ ալ ան ոսկիները վայելելու կարողութիւն չունի, զանոնք դիւրաւ մեր ձեռքը պիտ'որ չտայ, սակայն ես ձեզի անձամբ պիտ'որ առաջնորդեմ. յաջողութեան վրայ ապահով եղէք:

Ելուղակաց արձակած ուրախութեան աղաղակն աս խօսքին պատասխանն եղաւ:

Եւաղակապետը խօսքն այսպէս շարունակեց: Բարեկամներ, դուք ան եւրոպացի կիներ տեսած էք՝ որ քիչ մը յառաջ՝ երբ որ աս նաւին հրամաւ նստարը դու Սիւրբուֆ էր, ասոր մէջ կը դրուէր եւ Պրըզայնցի նաւավարներէն հոս ընաւ կող հինգ տոգոյն գաղթականաց քով բերուեցաւ: Գուք արդէն մեծ ծառայութիւն մ'ըրիք իմ քնացած ատենս անոր փախչիլն ինձի ծանուցանելով, բայց հիմայ աւելի մեծագոյն ծառայութիւն մը պիտ'որ ընէք:

— Եմէն բանի պատրաստ եմ, տէր նաւապետ, պողոսցին միաբերան աւաղակները:

— Ձեր ընելու ծառայութիւնն աս է, որ ինձի պիտ'որ օգնէք նոյն կիներ ձեռք ձգելու. անիկայ մեր ազգին ռիւսերիմ թշնամւոյն կիներն է. իր ամուսինը մեր ցեղին մեծ կոտորածներ ըրած է եւ հիմայ Գիմորի մէջ մեր վրէժխնդրութեան կը սպասէ, բայց հարկ է որ այսպիսի թշնամւոյ մը բոլոր ձեռքը ջնջուի. իր անձին համար մեր Գիմորի արուեստակիցները մեծ գումար խոստացած են. ձեր առաջնորդին բախտը նոյն գումարը պիտ'որ շինէ: Ձեր առաջին անգամ ըրած փորձը չյաջողեցաւ, երկրորդն անշուշտ պիտ'որ յաջողի, վասն զի ես ալ ձեզի հետ պիտ'որ գամ: Ես անգամ ան քարէ պահակատան հետ կուտելով մեր ժամանակը պիտ'որ չկորսնցընենք, այլ ծովածոցին միւս կողմը ցամաք պիտ'որ ելլենք: Մենք տասնուհինգ հոգի ենք իսկ իրենք միայն հինգ հոգի, ուստի ցամաք ելլելը դիւրաւ կրնայ յաջողիլ: Եւրո-

պացի կինը գիշերուան մէջ մեր ձեռքէն չիկրնար փախչիլ. արդէն ամէն բան հաշիւ ըրած եմ: Չիկրնար անտառին մէջ պահուիլ, որովհետեւ հոն վագրը-ներու ձեռք կ'իյնայ. միայն սա բլրին վրայի ծառաստանն իրեն ապաւէն մը կրնայ ըլլալ. բայց ով որ խիտ թփերու մէջէն ճամբայ կը բանայ, անշուշտ իր հետքը կը թողու. եթէ գիշերը զինքը չենք կրնար գտնել, ցորեկն ստուգիւ ասիկայ կը յաջողի. վասն զի ինքն առանց իմանալու իր զգեստին ծուկներն ան փշուտ թփերուն վրայ կը մնան եւ իր անցած տեղը կը ցուցնեն. ասոր աղէկ միտ գրէք: . . : Ահաւասիկ ես խօսեցիքս խօսեցայ, հիմայ գործադրութիւնն սկսինք:

Աս խօսակցութենէն քիչ մ'ետքը Մալաքան խարխիւր վերցուց եւ այնպիսի ուղղութիւն մը բռնեց որ կ'երեւար թէ Սամարանկին արեւմտեան կողմը Գալիմա գետը պիտ'որ երթայ: Ռեմոն կոմսն՝ որ իր բարձր գիրքէն աս բանս գիտեց, իսկզբան կարծեց թէ ծովահէններն իրենց ցամաք ելլելու խորհրդին գործադրութիւնն ուրիշ օրուան ձգած են. ի վերայ այսր ամենայնի ամէն հարկաւոր զգուշութիւններն ըրաւ: Արեւագարձի կողմերը գիշերները շատ երկայն են, եւ տասուերկու ժամու միջոցին մէջ շատ տեսակ չարիք կրնայ գործուիլ, եւ շատ նոր որոշումներ ըլլալ: Մալաքային թուի ստուերն հրուանդանին ետեւն աներեւոյթ եղաւ. Ռեմոն իր մտադրութիւնը նոյն կողմը դարձուց, վասն զի միայն անկէ կարելի էր նաւակներուն ցամաք մտնելու: Ցամաքէն շնչած հովն աւաղակներուն թող չէր տար որ առագաստ գործածեն. սակայն կրնային երկայնատեն առանց տեսնուելու յառաջ գալ, որովհետեւ յուզեալ ծովն իրենց մակցիներն իր ալեաց ետեւը կը ծածկէր: Աս պարագան իր օգտին գործածեց Պանդամ դեւն, որուն ամէն նենգութիւն ծանօթ էր, եւ չէր ուզեր իր ձեռք զարկած գործքին երկու անգամ չյաջողիլ տեսնել: Երբ որ իր նաւն հրուանդանին ետեւը ծածկուած կը կենար, երկու մակցիներն ալեաց վարագուրին պաշտպանութեամբն առանց տեսնուելու ցամաք կը մտնեային: Ծովահէնք երեսի վրայ գետինը պառկած էին. նոյն իսկ թիավարները սաստիկ ծռած կը կենային:

Այս ոչ ցորեկը կարելի էր ցամաքէն աս նաւակները տեսնել: Պանդամ՝ որուն աս ծովերուն ամէն խորշն ու ծոցը ծանօթ էր, մակցիներն այնպէս ուղղեց, իբրեւ թէ Ռեմոնին խորհուրդն իմացած ըլլար, եւ ելուզակներն ապահովութեամբ պղտիկ խորշի մը մէջ ցամաք ելան: Նեղ եւ անգնաց ճամբու մը վրայէն յառաջ երթալով, տասնուհինգ ելուզակները բարձր ժայռի մը վրայ ելան. ասոր միւս կողման զառիվայրը գաղանաշատ անտառ մը կը գտնուէր, եւ հարկ էր անոր մէջէն անցնիլ: Սակայն վայրենի գաղաններն աս ելուզակներուն մօտենալը տեսնելով՝ որոնց կատաղութիւնը քան զերենցը շատ աւելի էր, մռնչելով ու գոչելով ետ քաշուեցան: Պանդամ

իրեններուն հետ անտառէն անմիջապէս անցաւ, ժայռին ստորոտն իջաւ եւ այնպէս նորէն ծովուն եղերքն հասաւ:

Աւաղակներն ասկէ ետքն անհոգ յառաջ կ'երթային, որովհետեւ իրենց գտնուած տեղը քարաշէն պահակատէն շատ հեռու էր: Պանդամ աւաղակաւ պետը դեռ եւ ոչ կռնակէն կախուած հրացանը ձեռք առած էր: Ծովեղերը խոր լուծիւն կը տիրէր, եւ միայն երբեմն ծաղկաձեւ ալեաց մեղմ կարկաջը զանիկայ կ'ընդհատէր. Սգրիմ որ որսորդ շան մը նման՝ մարդու հոտն հեռուէն կ'առնուր, Բօլին թեւն սկսաւ դրդել: Աս պատանին անմիջապէս գետին պառկեցաւ եւ սկսաւ միտ դնել. երբ որ նորէն ոտք ելաւ, ցած ձայնով Սգրիմին կարծիքը հաստատեց: Հինգ բարեկամք անմիջապէս մատերնին իրենց հրացաններուն հրահանք դրին, եւ աչքերնին ան կողմը դարձուցին՝ ուսկից ոտնաձայնը կու գար: Դեռ գետնէն վեր բարձրացած ժայռ մը զՊանդամ եւ իր ընկերները կը ծածկէր:

Արորա կոմսուհին աս ժամանակս կը ջանար իր քովը կեցող հաւատարիմ Աթոնը կռնակն անդադար շղթելով հանդարտեցնել. սակայն շունը խռնչելէն եւ անհանգիստ շարժումներ ընելէն չէր դադարէր: Յանկարծ աս շարժումները բողբոջին տարբեր կերպարանք մ'առին. ազնուական անասունը վեհութեամբ ոտք ելաւ. իր սուր ականջովը զգացած էր որ վտանգաւոր օտարականք իր տէրերուն մօտ կու գան: Պարապ տեղ ջանաց կոմսուհին զինքն իր քովը բռնել. իր ձեռքէն բռնութեամբ ազատելով արագ ընթացքով Բօլին քով դնաց՝ ան միջոցին երբ որ Սգրիմ իր ընկերներուն մարդկան բաղմութեան մը մօտենալը կը ծանուցանէր: Աւաղակները կատաղել շան հաջելը լսելով՝ զիրենք ծածկող ժայռին ետեւը կանկ առին կեցան: Չորքոտանի հաւատարիմ պասած էր, որն որ անյապաղ պահակատէն ելլելով՝ միւս ընկերներուն քովն եկաւ, որպէս զի պաշտպանութեան յատկադիժը՝ պարագաներուն համեմատ կարող ըլլայ փոխել:

Աթոն ծով ցատքած էր. իր ներքին ազդմանէն մղուած՝ աւաղակները ծածկող ժայռը լողալով անցաւ եւ ինքզինքը թշնամոյն ցուցուց: Երբ որ ծովահէնք սրամիտ անասունը տեսան, ամէնը միաբան իրենց հրացանն անոր վրայ արձակեցին, սակայն շունը փնաս մը չկրեց, որովհետեւ միշտ ջրին տակէն կը լողար եւ միայն երբեմն գլուխը դուրս կը հանէր շունչ առնելու համար:

Կոմսն արձակուած հրացաններուն ձայնէն, շան սաստիկ հաչելէն եւ ըրած շարժումներէն թշնամոյն զօրութիւնը շատ աւելի կարծեց. ուստի ամէն բանէ յառաջ ուղեց Նախախնամութենէն իր պաշտպանութեան յանձնուած կոմսուհոյն կեանքն ապահովեցնել: Անմիջապէս ծովեղերը կեցող հինգ անձանց քովը գալով՝ հրամայեց անոնց որ միւս ընկերներուն

քովն երթան: Ետքը ծանրութեամբ կոմսուհւոյն մօտեցաւ. Տիկին, ըսաւ անոր հաստատուն ձայնով մը, հիմայ կը ստիպուիմ ձեզի հրամայել որ ասկէ հեռանաք: Ձեր հոս գտնուիլն աս քաջ մարդիկներուն մեծապէս փնասակար կրնայ ըլլալ: Վտանգը մեծ է ու թշնամիք բազմաթիւ. ուստի ձեր եւ ամենուն օգտին համար ետ քաշուեցէք. ձեր վտանգէն հեռու գտնուիլը մեզի նոր արուծիւն կու տայ եւ աւելի զօրութեամբ կրնանք պատրաստուիլ:

Ասկէ ետքը Բօլին դարձաւ եւ հարցուց. Զէնքերդ պատրաստ են:

— Այո, տէր կոմս, կրկնափող հրացանս, երկու ատրճանակներս եւ դաշոյնս քովս են:

— Ի աւ է, աս տիկինը քու մասնաւոր պաշտպանութեանդ տակ կը գնեմ, հսկէ իր վրայ աս զարհուրելի գիշերուան մէջ, եւ տար զինքն ուր որ Աստուծոյ հրեշտակը կ'առաջնորդէ: Երանի թէ իր աստուածեղէն հովանաւորութեան տակ վաղը կարող ըլլանք նորէն իրարու քով ժողովուիլ:

Այնպէս աս խօսքերն այնպիսի աղբու կերպով մը խօսեցաւ որ կոմսուհին ամենեւին չհամարձակեցաւ դէմ դնել, այլ շնորհակալութեամբ անոր ձեռքը թօթուելով Բօլին ետեւէն սկսաւ երթալ: Իր հրամանաւը նաեւ Աթոն հաւատարիմ շունն որ դաղութեանց այնչափ մեծ ծառայութիւն ըրած էր, անոնց ընկերացաւ:

Բօլ ծառայաւոր անտառին մէջ մտաւ եւ բանուկ ձամբան թող տալով, պատաղիճներու եւ թփերու մէջէն նոր ձամբայ մը կը բանար ուսկից իր ընկերը դժուարութեամբ յառաջ կ'երթար. շան հանդարտութիւնը զինքն ալ հանդարտեցուց. իրաւամբ կը մտածէր թէ իր ընկերներուն ու ծովահէններուն հրացանին ձայներն անշուշտ անտառին մէջ գտնուած գաղանները պիտ'որ զարհուրեցնեն եւ անկէ հեռանալու պիտ'որ ստիպեն: Աւերջապէս երեք փախտաւորանք բաց տեղ մը հասան, ուր քարուտ գետինն ամենայն տեղից սահման դրած էր, եւ իր միջավայրը կը բարձրանար ճապայեան տաճարի մ'աւերակն որ անծանօթ կրօնի ու քաղաքականութեան մը դաստակերտն է: Բօլ քիչ մը ժամանակ նոյն աւերակին մէջ մտնելու դանդաղեցաւ, աղէկ գիտնալով որ վայրենի գաղանք իրենց որջերն այնպիսի տեղեր կը շինեն: Սակայն ամէն բան հանդարտ մնաց. ուրիշ ձայն չէր լսուեր բայց եթէ մօտաւոր վտակի մը կարկաճն որ աներեւոյթ փոսի մը մէջ կը հոսէր:

Բայց յանկարծ ահագին եւ զարհուրելի որոտում մը լսուեցաւ, որն որ դաղթականաց եւ աւազակաց կռուոյն սկսիլը կը ծանուցանէր: Բօլ եւ Աւրորա ամէն մէկ հրացանին ձայնը յայտնի կը լսէին: Կոմսուհին աշուրներն երկինք վերցուց եւ հառաչանք մ'ըրաւ:

— Վաճալերուեցէք, տիկին, քաջալերուեցէք, ըսաւ իրեն Բօլ. մեր բարեկամները քաջութեան հետ նաեւ խորագիտութիւն ալ ունին:

— Աւրորա որ կը մտածեմ, պատասխանեց Աւրորա, թէ ան քաջ մարդիկն ինձի համար կը պատեւադրին, ներքին ազդեցութիւն մը զիս կը մղէ որ երթամ ինքզինքս աւաղակաց ձեռքը մատնեմ եւ այնպէս արիւնհեղութիւնը դադրեցնեմ: Անոնց առաջ նորդը Պանդամ իր խորամանկութեամբն եւ անվեհեր քաջութեամբը մեր բարեկամներէն վար չիմնար, եւ եթէ յաղթելու ըլլայ . . .

Հրացաններուն որոտումը դեռ կը շարունակէր:

— Տիկին, կրկնեց պատանին, ես ան Պանդամ մը կը ճանչնամ, ճշմարիտ օձի խորամանկութիւնն ունի. ի վերայ այս ամենայնի զիս կարող պիտ'որ չըլլայ խաբել:

Ասկէ ետքը Բօլ զգուշութեամբ դէպ ի տաճարը յառաջացաւ. մատը միշտ հրացանին հրահանին վրան էր եւ շան շարժումները մտադրութեամբ կը դիտէր: Աս կերպով սրահի մը մէջ մտան որ շէնքին բուն նուիրական տեղը կ'երեւար. անոր ետեւի կողմը փրկիկած բայց դեռ ամբողջ կեցած սանդուխ մը կար, ուսկից բաւական աղէկ մնացած խուց մը կ'ելլեցուէր, որն որ իր լոյսը վերէն կ'առնուէր: Հոն տարաւ Բօլ իր աղետական ուղեկիցը:

— Կարծեմ թէ, ըսաւ անոր, հոս ապահով կրնանք ըլլալ:

Բօլ, պատասխանեց Աւրորա, քեզի մեծապէս շնորհակալ ըլլալու պարտական եմ . . . Բայց միտ դիր, միայն առանձին հրացանի ձայներ կը լսուին . . . Տէր Աստուած, իմ պատճառաւ մեռնող քաջերուն վերջի ճիգն է:

— Մեր թաքուստն աւելի եւս ապահով ընելու համար հարկ է որ քիչ մը ժամանակ զձեզ միմեկ թողում, ըսաւ իրեն պատանին, բայց շուտով ետ կը դառնամ. շնորհք ըրէք ձեր շղաշատեան ինձի տուէք:

Առջի երիտասարդն ուղածն ընդունելէն ետքը զանիկայ բոլիկ բոլիկ ըրաւ, թփերուն մէջէն իրենց եկած տեղեւոյն հակառակ ուղղութեամբ նոր ձամբայ մը բացաւ, եւ շղաշատեան կտորներն իրարմէ անհաւասար հեռաւորութեամբ տնկոց ձիւղերուն ու փշերուն վրայ գնելով մինչեւ բլրին ծայրը յառաջացաւ: Հոն տնկերը բոլորովին կը դադրէին եւ լերկ գետին մը մինչեւ ծովեզերք կը յառաջանար. Բօլ վար իջնալով իր ոտքերուն նշաններն աւաղին վրայ խորունկ տպաւորեց, որպէս զի հետամնւաններն անոնց մտադիր ընէ. նաեւ կռնակի զգեստն ալ հանեց աւաղին վրայ նետեց եւ փութով նորէն իր ընկերին քովը դարձաւ: Ճամբան հացապտուղ եւ հնդկական ընկոյզ ժողոված էր, նաեւ մօտաւոր վտակէն աս ընկուզին կեղեւովը ջուր առած էր, որոնցմով երկու փախտաւորանք իրենց քաղցն ու ծարաւն անցուցին: Ասկէ ետքը պատանին իրենց կեցած խուցը հանող սանդուխ վարի վեց ոտուրները բոլորովին կործանեց ու քարերն ասդին անդին ցրուեց, խցին մէկ անկիւնը կոմսուհւոյն համար չոր տերեւներով ու մամուռներով անկողին մը պատրաստեց, որուն վրայ սաս-

տիկ ճիգերէն եւ դժուարին ճամբորդութենէն յոգնած տիկինն անմիջապէս քնացաւ: Իսկ ինքը հրացանը ձեռքն առած՝ աւերակին տանիքն ելաւ եւ սկսաւ մեծ մտադրութեամբ պահպանութիւն ընել, իր քովը գետինը նստած կը կենար Աթոն հսկող շունն՝ ան կիսարթուն վիճակին մէջ՝ որն որ իր ցեղին յատուկ բնութիւնն է:

Իսկ յայտնաբերած սկսաւ անասունն պնդիսի անհանգիստ շարժում մ'ընել որ Բօլին բոլոր մտադրութիւնը գրաւեց: Ետքը զգուշութեամբ ոտք ելաւ եւ տանիքը տանող դրան մօտեցաւ: Գետ ամենեւին դժգոհուն մը չէր լսուեր, սակայն շան ցուցուցած պլայութիւնը մօտաւոր իրական վտանգի մը յայտնի նշան էր: Քանի մը բռնեց ետքը ջրի հեղեղատին կողմանէ անսովոր ձայներ սկսան լսուիլ, որոնք զգուշութեամբ քալող բազմութեան մ'ոտնաձայնին կը նմանէին: Բօլ իր վտանգաւոր վիճակն յայտնի իմացաւ եւ ինքնիրեն ըսաւ. Տեղս հանգարտ կը կենամ, քանի որ աւազակները սանդիսին կործանած ոտքերը նորոգելու փորձ չեն ըներ. իսկ եթէ ասոր ձեռք զարնեն, Աւրորա տիկինը կ'արթնցնեմ զիս եւ զինքը մինչեւ վերջի շունչս կը պաշտպանեմ եւ մնացածն Աստուծոյ կը յանձնեմ: Քաջասիրտ պատանին աս որոշումն ընելու ժամանակ յանկարծ տխուր խորհուրդ մը զինքը բոլորովին վհատեցուց:

— Եթէ Պանգամ եւ իր ընկերներն, սկսաւ մտածել, մինչեւ հոս յառաջացած են, յայտնի է որ իմ ամէն ընկերներս մեռած պիտ'որ ըլլան: Իրեն մեծ ճիգ մ'ընելով՝ հաղիւ կարող եղաւ իր ցաւին եւ անձկութեան յաղթել. գիտէր որ ամէն ժամանակէն աւելի նոյն ճգնական միջոցին արութիւն եւ սրտոտութիւն հարկաւոր է:

Սակայն կասկածելի ոտնաձայնը դադրած էր, շունը բոլորովին հանգարտ կը կենար եւ միայն շատ հեռուէն եկող տկար խարշափման մը մտաբեր կ'ըլլար: Նոյն միջոցին արեւն հորիզոնէն վեր բարձրացաւ. իր ցանկալի ճառագայթները գիշերուան ահարկու տխրութիւնը փարատեցին եւ հսկայական դաշնակութեան մը նշան տուին, որուն անտառին ամէն թըռչուններն իրենց գեղգեղանքովը մասնակից կ'ըլլային: Խորին լուծեան մ'աղմկալից կենդանութիւն մը յաջորդեց: Աս ձայնը զկոմսուհին քնէն արթնցուց: Ազնուական տիկնոջ առաջին գործքն եղաւ նախ երկնից եւ ետքն իր ընկերին շնորհակալ ըլլալ իրեն ըրած պահպանութեան համար:

— Ինչի շնորհակալ ըլլալու ամենեւին պատճառ չունիք, պատասխանեց պատանին, երկնից հովանաւորութեամբն ամէն վտանգէն զերծանք եւ հանգիստ գիշեր մ'անցուցինք:

— Իսկ մեր միւս ընկերները, ան խեղճերը . . . կրկնեց Աւրորա. բայց խօսքն ալ յառաջ չկրցաւ տանիլ. աշուրներէն արցունքը հեղեղի պէս կը վաղէին: Բօլ հեծութեան ձայն մ'արձակելով աշուրներն երկինք վերցուց:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՊԵՏԱԲԱՆ

Արշնոնի պատերազմը:

Սեփին Նաբոլէոնի մղած մեծամեծ պատերազմներուն մէջ շատ նշանաւոր է Ասբեռն գեղին պատերազմն, (1809) ուր մեր դարուն երկու հռչակաւոր զօրապետներն, ինքը Նաբոլէոն եւ Կարոլոս արքիդուքսն (Աւստրիայի կայսեր եղբայրն) իրարու հետ զարնուեցան, եւ Գաղղիական դիւցազնն առաջին անգամ ստիպուեցաւ իր զօրաց ետ քաշուելու հրաման տալ: Առաջիկայ հատուածնիս նոյն պատերազմին ճիշդ նկարագիրը պիտ'որ ընէ, քաղելով անոր մէջ գտնուած պաշտօնական մը գրութեամբէն:

Լազարէն եւ Ռեկենսպուրկի յաղթական պատերազմներէն ետքը, Նաբոլէոն կայսրն իր բանակը դէպ ի Ինն գետն յառաջ շարժեց: Աւստրիացոց զօրքը Կարոլոս արքիդքսին հրամանին տակ Գանուբին ձախ եղերքը կը գտնուէր, բայց Նաբոլէոն փոխանակ անոր վրայ երթալու, որոշեց շիտակ Վիէնայի վրայ քալել եւ անոր տիրել: Արքիդքսն անոր միտքն իմացաւ եւ սկսաւ ինքն ալ իր բանակովը դէպ ի մայրաքաղաքն յառաջանալ, որպէս զի յարմար տեղ մը Գանուբն անցնի, Հիլլեր զօրապետին գնդին հետ միանայ եւ Վիէննա պաշտպանէ: Վիէնայի մէջ նոյն ժամանակը կը հրամայէր Մաքսիմիլիան արքիդքսը, կայսեր միւս եղբայրն, որուն հրամանին տակ միայն 25,000 ըստ մեծի մասին նոր ժողովուած զօրք կար: Լան զօրապետը Գաղղիացոց գումարտակով մը Կարոլոսին կարծածէն շատ աւելի շուտ քաղքին առջեւն հասաւ եւ սկսաւ զանիկայ ռմբակոծել ու շատ տեղեր կրակ ձգեց: Ասոր վրայ աւստրիական զօրքը քաղքէն դուրս ելաւ եւ երկրորդ օրը քաղաքացիք դաշնադրութեամբ անձնատուր եղան:

Հիլլեր զօրապետը Վիէնայի Թապոր ըսուած կողման մեծ կամուրջն՝ որ Գանուբին աջ կողը ձախին հետ կը կապէ, այրել տալէն ետքը, գետին ձախ կողմը գտնուած Ասբեռն եւ Խսինկէն եւ ուրիշ քանի մը գեղերը բռնեց: Կարոլոսին բանակը հաղիւ Վիէնայի անձնատուր ըլլալուն երրորդ օրը Պիլգամ պերկ լերան առջեւը (Վիէնայէն 2 ժամ հեռու, Գանուբին ձախ կողմը) հասաւ եւ հոն բանակը դրաւ: Աս միջոցիս Նաբոլէոն մեծ ճիգ կ'ընէր Թապորի կամուրջը նորէն շինելու եւ Հիլլերին գումարտակին վրայ յարձակելու՝ որն որ ստուգիւ բոլորովին կը կորսուէր, եթէ իր հնարագետ ճարտարութեամբը թշնամոյն բոլոր ճիգը պարապի չհանէր եւ կամրջին շինութիւնը չարգելուէր: Գաղղիացոց կայսրը տեսնելով որ աս կողմանէ Գանուբն անցնիլն անկարելի է, Գայգեր Էպիստոֆին քով կամուրջ ձգել տուաւ եւ ուրիշ երկու կամուրջներով նոյն գեղին դիմացը Գանուբին մէջ գտնուած կողմներն իրարու եւ ձախակողման եղերքին հետ միացուց: Աս կողմներէն մէկն է Լոպաւ կղզին՝ որ 5000 քայլ լայնութիւն եւ 6000 երկայնութիւն ունի եւ մեծ բանակ մը կրնայ բովան-

դակել: Կամուրջները քանի մ'օրուան մէջ շինուեցան լմընցան եւ գաղղիական զօրքն սկսաւ դիմաց անցնիլ:

Աւստրիացիք աս ժամանակս հանդարտ Պիղամպերկին առջեւը նստած էին: Կարողոս որոշած էր որ թշնամին ձախ գետեղերը ելելուն պէս անոր հետ զարնուի, աս պատճառաւ իր բանակը երկու ծակատ կազմած պատրաստ կեցուցած էր: Երկու հակառակորդ բանակներուն գտնուած տեղը Մարիսֆելտ կը կոչուի որ մեծ եւ ընդարձակ դաշտ մըն է եւ մէջը բազմաթիւ գեղեր եւ աւաններ ունի: Գաղղիացիք գետն անցնելու սկսելուն պէս, Արքիդուքսն ալ իր զօրքն սկսաւ յառաջ շարժել. նոյն ժամանակը պաշտօնակալներն իրենց զօրքն քաջալերիչ խօսքեր խօսեցան, որով զինուորները նոր արուածին մը ստացած՝ երգումը ըրին որ միայն իբրեւ յաղթող պատերազմէն ետ դառնան եւ ամէն կողմանէ, «Կեցցէ կայսրն», աւղղակն հնչեց:

Հոգեգալստեան կիրակի օրն էր. արեւն իր ոսկեճաճանջ ճառագայթներովն սկսաւ լերանց ետեւէն բարձրանալ եւ աւստրիական բանակը կէս բոլորակ ձեւով սկսաւ յառաջ շարժիլ: Գեռ Գաղղիացեաց մէկ մասը միայն գետն անցած եւ Ասբեռն ու Խալինկէն գեղերը բռնած էր: Աւստրիացեաց գրեթե խաւոր մտադրութիւնն էր աս երկու գեղերը նորէն առնուել թշնամոյն Լոպպիի հետ հաղորդութիւնը կրտսել: Ժամը 4ին աս գեղերուն վրայ յարձակումն սկըսաւ. Նաբոլէոն զօրաց միացորդն ալ փութով գետէն անցուց եւ երկու գեղերն՝ մանաւանդ Ասբեռնը նոր գնդերով շատ զօրացուց: Հոստեղն երկու կողման զօրքն ալ մեծ քաջութիւն ցուցուցին. աւստրիականք յարձակմամբ գեղին մէջ մտան, եւ սկսան ամէն մէկ տուն մէկիկ մէկիկ պատերազմաւ առնելով՝ յառաջանալ. սակայն Գաղղիացիք զիրենք նորէն ետ մղեցին: Պատերազմն աս կերպով քանի մը ժամ տեւեց, եւ Ասբեռն վեց անգամ առնուեցաւ եւ նորէն թող տրուեցաւ: Թմբուկներն անդադար կը դափէին եւ յարձակման նշան կու տային. թնդանթները կ'որոտային եւ հրացանները սաստիկ կը շէկին: Ամենէն աւելի աւստրիական թնդանթները Գաղղիացեաց մէջ մահ եւ ապականութիւն կը գործէին, ասոր համար Նաբոլէոն իր զրահաւոր (շէրիւք) ձիաւորներուն հրաման տուաւ որ յառաջ անցնին, թշնամոյն թնդանթներն առնուն եւ անոնց ճակատը ճեղքեն ու երկու բաժնեն: Իրիկուան ժամը 5ն էր, 13 ժամ վեր պատերազմը կը շարունակուէր. զինուորները, մանաւանդ հետեւակներն արտաքոյ կարգի յոգնած էին: Գաղղիական երկաթապատ ձիաւորներն իրենց յարձակումն սկսան. իրենց ձիերուն սմբակները գետինը կը թնդացընէին եւ ամէն կողմ թանձրամած փոշուով կը ծածկէին: Աւստրիական թնդանթները թշնամոյն ձեռքն իյնալու վտանգը տեսնելով՝ փութով ետ քաշուեցան, խոնջ եւ վաստակ հետեւակները շուարելու սկսան եւ ամէն մարդ վերջին որոշիչ լոպէս հասած կը համարէր: Նոյն միջոցին Կարոլոս քանի մը

զօրապետներով իր լքեալ գնդերուն մէջ երեւցաւ եւ քաջալերիչ խօսքով մ'ամենուն նոր ոյժ ու ոգի տուաւ: Հետեւակներն իրենց ըրած երդումն յիշելով՝ տեղերնին հանդարտ կեցան եւ արքիդքսին հրամանաւը խիտ քառակուսիներ՝ կազմեցին:

Գաղղիական ձիաւորք մինչեւ քառասուն քայլ Աւստրիացեաց մօտեցան եւ հոն կանկ առին կեցան. թշնամոյն անվահեր արուածին իրենց վրայ մեծ ալգեցութիւն ըրաւ: Նոյն ժամանակը քանի մը պաշտօնակալք իրենց գնդէն դուրս ելելով՝ աւստրիական զօրքն պոռացին որ զէնքերնին վար ձգեն եւ անձնատուր ըլլան: Քանի մը հրացանի գնդակ՝ որոնք առանց հրամայուելու արձակուեցան, զիրենք իրենց ձիերէն վար գլորեցին: Շատ զայրացան ասոր վրայ Գաղղիացիներն եւ սկսան նորէն յառաջ շարժիլ որ աս նախատանայ վրէժն առնուն: Կայսերականք գեռ անշարժ կը կենային, մինչեւ որ թշնամին 15 քայլ իրենց մօտեցաւ. ան ատեն ամէն կողմանէ մէկտեղ «Հուր», հրամանն հնչեց եւ հազարաւոր հրացաններ մէկտեղ իրենց մահաբեր գնդակներն սկսան տեղալ եւ գաղղիացի ձիաւորներն իրենց ձիերէն վար թօթափել: Պարապ տեղ կը ջանային զրահաւորք գէթ թշնամոյն մէկ քառակուսին քայքայել եւ այնպէս անոնց կարգն աւելի. իրենց ամէն ձիերէն հետեւաւ կաց հաստատութեամբը պարապի ելան: Վերջապէս մեծ կոտորած կրելէն ետքը ձիաւորաց հրամանատարը հրաման տուաւ որ հետեւակները թողուն եւ աւստրիական հեծելազօրաց վրայ յարձակին՝ որոնք ճակատին երկրորդ կարգը կեցած էին: Սակայն աս փորձն ալ չյաջողեցաւ: Աւստրիացիք իրենց զինուորակցաց օրինակէն յորդորուած՝ իրենց վրայ եկող թշնամոյն չարաչար հարուած մը տուին եւ զանոնք ցիր ու ցան նորէն հետեւակաց առջեւը մղեցին, ուր շատերն իրենց վրայ արձակուած գնդակներէն մեռան կամ վիրաւորեցան, իսկ մնացածները ետ քաշուելու ստիպուեցան:

Նաբոլէոն՝ որ իր ձիաւորաց յաղթութեան աւանատես ըլլալ ուղեւով՝ մօտաւոր տեղ մը կեցած էր, անոնց կոտորածը տեսաւ. իրմէ քանի մը քայլ հեռու իր օգնականը գերի բռնուեցաւ եւ ինքն ալ հազիւ կարող եղաւ մեծ վտանգէ պրծիլ: Նոյն միջոցին Աւստրիականք տասն անգամէն աւելի Ասբեռն գեղն առած եւ նորէն կորսնցուցած էին: Կարողոս գիտնալով թէ աս տեղոյն առնուելէն կախուած է յաղթութիւնը, Հիլլեր եւ Պելլեկարտէ զօրապետներուն հրամայեց որ նորէն անոր վրայ յարձակին եւ ամէն ձիքն ի գործ դնեն անոր տիրելու:

¹ Հետեւակ զօրաց վրայ ձիաւոր յարձակած ժամանակն, անոնք անմիջապէս իրարու քով խիտ առ խիտ կը շարուին եւ քառակուսի ձեւ կը շինեն. աս քառակուսւոյն առաջին կարգը կեցողներն իրենց սուխով (սփալիւ) հրացանը գուրս երկնցուցած անշարժ կը կենան. երկրորդ եւ երրորդ կարգիներն յարձակող ձիաւորաց վրայ անդադար կրակ կ'արձակեն. իսկ անոնց ետեւը կեցողները՝ պարպուած հրացանները կ'առնուն եւ լեցուածները կու տան: Այսպիսի քառակուսիներն աւելի, մանաւանդ եթէ հետեւակ զօրքն ընտիր ու քաջ է, շատ գոհարար է:

Աս հրամանը զորաց գնդերուն ծանուցուելուն պէս ամէնը միաբերան «Պէտք է որ առնուէք», պառաւրով՝ սկսան յառաջ շարժիլ: Ազգայնորդ զորապետը ձեռքը դրօշ մ'առած յարձակողաց առջեւն անցաւ եւ «Ընկերներ ետեւէս եկէք», գոչելով՝ դէպ ի գեղն յառաջացաւ. զինուորներն իրենց հրամանատարին օրինակէն քաջալերուած՝ իրենց դէմ կարկտի պէս տեղացող գնդակները բանի տեղ չդրին եւ մեծ բռնութեամբ գեղին մէջ մտան: Աս ճգնական ժամանակս արքիդուքսն յարձակողաց մէջն երեւալով անոնց առութիւնն աւելի եւս աւելցուց: Մուրման հարիւրապետն առաջինն եղաւ որ իր գնդովը գեղին գերեզմաննոցին տիրեց զոր Գաղղիացիք մեծ բաղմուլով եւս մտնած՝ քաջութեամբ կը պաշտպանէին: Կարողոս աս քաջին պատերազմի դաշտին վրայ Մարիամ Թերեզիայի շքանշանը շնորհեց:

Ղանուբին ջրին յանկարծ շատնալովը Գաղղիացուց կամուրջները շատ փնաս կրեցին եւ հազիւ քանի մը ժամ աշխատութենէ ետքը նորոգուելով՝ նոր հետեւակաց բաժին (division) մը եւ քանի մը զրահաւոր հեծելոց գնդեր կարող եղան անոնց վրայէն անցնիլ եւ պատերազմի ասպարէզը գալ: Գիշերն սկսած էր ամէն բան իր ստուերին մէջ ծածկել. սակայն պատերազմը դեռ չէր դադարած: Նաբոլէոն ամէն ճիգն ի դորձ գրաւ Ասբեռն գեղը նորէն ձեռք ձգելու, եւ վերջապէս անոր մէկ մասին տիրեց. իսկ միւս մեծագոյն մասը Ազգայնորդ զորապետը բոլոր գիշեր իր ձեռքը պահեց: Ժամը 9ին զինուց շուռաչիւնը լուց եւ երկու կողմ իրարմէ քիչ մը հեռութեան կեցաւ երկրորդ օրը պատերազմը նորէն աւելի սաստկութեամբ սկսելու համար: Նոյն գիշեր դարձեալ չորս գաղղիական հետեւակաց բաժիններ գետէն անցան եւ նաեւ հետեւակ թիկնապահաց գունդը ճակատատեղն եկաւ, որով Նաբոլէոնին զօրքն 80,000ի հասաւ. Աւստրիացիք ընդ ամէնն հազիւ 66,000 հոգի ունէին:

Ղանուան ժամն երկուքին յառաջապահք պատերազմին սկիզբ տուին եւ դարձեալ երկու կողմն ալ Ասբեռն ձեռք ձգելու կ'աշխատէին: Աւստրիացուց Գլեպէք ըսուած գունդը սաստիկ յարձակմամբ մը թշնամին գեղէն բոլորովին դուրս մղեց. սակայն Մասսենա նոր բաղմալիւ գնդեր օգնութեան խրկեց որոնք կարող եղան դարձեալ ներս մտնել: Ան առն Պենետիքի գունդը գեղին վրայ նոր յարձակում մ'ըրաւ եւ դարձեալ անոր մեծագոյն մասը ձեռք ձգեց:

Նաբոլէոն կ'ուզէր Աւստրիացուց ճակատին կենդրոնը զարնել եւ այնպէս անոնց բանակն երկու բաժնելով՝ մէկ մասը Մաճառստան իսկ միւսը Բոհեմիա քշել. ուստի շուտ մ'աս խորհուրդը գլուխ հանելու ամէն կարգադրութիւններն ըրաւ եւ յարձակման հրամանը տուաւ: Արդէն իր զօրապետները քանի մը յաջողութիւններ ունեցած եւ կայսերականը վճատելու սկսած էին, երբ որ յանկարծ Կարոլոս

պատերազմին ամենէն վտանգաւոր տեղը հասաւ, վհատեալները քաջալերեց, փախչելու սկսած գնդերը նորէն ետ դարձուց եւ գնդի մը դրօշն առնելով՝ գնդակներու տարափին մէջէն թշնամոյն վրայ քալեց: Նոյն ժամանակը պատերազմն իր վերջին աստիճանի սաստկութեան հասած էր. պղտիկ տեղւոյ մը մէջ 400 թնդանօթ անդադար հուր ու բոց կը տեղային եւ 100,000 հրացաններ ամէն կողմ մահ կը սփռէին: Արքիդքսին քովը գանուող բոլոր զօրապետներն ու պաշտօնականները վիրաւորուեցան, սակայն ինքն անվեհեր յառաջ քալեց. իր օրինակին հետեւեցան նաեւ իր զօրքն եւ իրենց սաստիկ յարձակմամբ թշնամին նորէն ետ քաշուելու ստիպեցին:

Պատերազմն աս կերպով շարունակուած ժամանակը Կարոլոս Գաղղիացուց Դանուբին վրայ ունեցած մեծ կամուրջը կործանելու կարգադրութիւն ըրաւ եւ յաջողութեամբ գլուխ հանեց: Ասան զի իր հրամանաւը գետին վերի կողմը բորբոքած նաւակներ, քարով լեցուն լաստեր եւ տակառներ (ֆլու) ձգուեցան, որոնք ջրին բռնութեամբ կամրջին զարնելով զանիկայ քայքայեցին եւ մէկ կողմանէ ալ բռնկեցուցին: Արքիդքսն ասոր լուրն առածին պէս բոլոր բանակին հրամայեց որ յառաջ շարժին. ռմբաձիգ գնդերն ալ խրկեց որ Ասբեռնի եւ Իսլինկէնի վրայ յարձակին: Նաբոլէոն ալ յաղթութիւնն ստանալու յոյս չունէր, իր բոլոր ջանքն ան էր որ իր զօրքն առանց մեծ կորստի ետ քաշէ, որուն համար երկու գեղերն իր ձեռքը պահէին անհրաժեշտ հարկաւոր էր: Հոստեղը պատերազմը երկու կողմանէ ալ մեծ քաջութեամբ եւ անհնարին կորստով մղուեցաւ, բայց վերջապէս Հիլլեր զօրապետը Գաղղիացիներն Ասբեռնէն բոլորովին դուրս վճռեց եւ իր զօրքովը բռնեց: Կարոլոս անկէ ետքը թշնամոյն կենդրոնին վրայ սաստիկ յարձակում մ'ընել տուաւ, որով անոր բոլոր ճակատն ստիպուեցաւ ետ փախչիլ եւ միայն Էլզինկէն գեղն իր ձեռքը մնաց: Աս կերպով Աւստրիականք յաղթութիւնն ստացան. Նաբոլէոն, — բոլոր իր պատերազմներուն մէջ առաջին անգամ — իր յաղթութիւնը կորսնցնելուն վրայ համողուած, բանակին հրաման խրկեց որ շուտով Լոպաւ կղզին քաշուի: Լան եւ Մասսենա վերջապահ հրամանատար դրուեցան, ետ քաշուողները պաշտպանելու համար: Սակայն թնդանօթի գունդ մը Լան քաջ սպարապետին երկու ոտուքները խորտակեց, որ վերքէն քիչ մ'ետքը վախճանեցաւ:

Նաբոլէոնի պատերազմաց մէջ Ասբեռնի պատերազմը ամենէն արիւնահեղներէն մէկն է: Աւստրիացուց կողմանէ նոյն երկու օրերուն մէջ 12 զօրապետ, 700էն աւելի պաշտօնական եւ 21,000 զինուոր կէս մը մեռան կէս մը վիրաւորուեցան: Գաղղիացուց կորուստը շատ աւելի եղաւ, միայն 30,000 վիրաւոր Վիէնայի եւ իր շրջանակներուն հիւանդանոցները տարուեցան. մեռնողներուն թիւը 8000ի մօտ էր. ամենէն աւելի Լանին մահը Նաբոլէոնին մեծ ցաւ

պատճառեց: Աւստրիական բանակը շատ թնդանօթներ եւ հաղարաւոր հրացաններ եւ ուրիշ յաղթանակներ աւար առաւ: Փրանկիսկոս կայսրը նոյն օրը ճակատին տեղը գալով՝ իր եղբօրն ու բոլոր զօրապետաց ու զօրաց իրենց ըրած քաջութեան համար շնորհակալ եղաւ:

ԱՅԻՄԵՐ ՀԱՔԲԱՎԱՆ

Վիլիզգայի տղանանքը:

Աւստրիական կայսրութեան հարուստ հանքերուն մէջ շատ նշանաւոր է Վիլիզգա քաղքին քովի մեծ եւ ընդարձակ աղահանքն՝ որն որ հին Լեհաստանի կալիքիա գաւառին մէջ կը գտնուի եւ երկրիս վրայ գտնուած աղահանքերէն ամենէն մեծը կը համարուի: Աս հանքը ստորերկրեայ քաղաք մը կը նմանի, որուն մէջ մտնելու համար 11 դռուէք ու մուտքեր շինուած են: Ներսի կողմը մեծամեծ հրապարակներ, բնակարաններ, աւաղաններ եւ ուրիշ զանազան շինուածներ կան, որոնց ընդարձակութիւնը բուն Վիլիզգա քաղքէն շատ աւելի է: Աղահանքն հիւսիսէն դէպ ի հարաւ 3600 ոտնաչափ, իսկ արեւելքէն մինչեւ արեւմուտք 9500 ոտնաչափ կը տարածուի, իր խորութիւնն 1220 օտք է: Աղի շարքերն աւազաքարի, կաւի եւ ուրիշ քանի մը տեսաք քարերու մէջ կը գտնուին: Մինչեւ հիմայ հանքին մէջ հինգ իրարու տակ գտնուողներ կամ կամարներ փորուած են, որոնց վերիններուն արաստաղները փայտաշէն, իսկ վարիններն աղէ փորուած կամարներ են: Ամէն օր 1000 գործաւորէն աւելի աս ընդարձակ տեղւոյն մէջ կը գործեն եւ աղ կը հանեն, 100էն աւելի ձիեր աս հանուած աղը կրելու կը գործածուին: Իրենց ակոռները հանքին մէջ աղէ փորուած ընդարձակ սրահներ են, ուր ոմանք 10 տարիէն աւելի առանց դուրս ելելու կը բնակին: Ամէն մէկ գործաւոր գլխուն վրայ լապտեր (ֆէնէր) մը կը կրէ, եւ այնպէս ան լաբիւրինթոսի նման տեղւոյն ծամբաները կը գտնէ: Աս զարմանալի տեղը տեսնել ուղղաձորներն ինչպէս նաեւ ձիերն, հաստ չուաններով՝ մուտքերուն մէկէն վար կ'իջեցուն իսկ գործաւորը մասնաւոր սանդուղ մը վար կ'իջնան: Հանքին զարմանալի շէնքերուն մէջ շատ հռչակաւոր է Ս. Անտոնի եկեղեցին. ասոր մուտքին առջեւը յաղթխաչելութիւն մը կայ վրան քրիստոսի արձանով, ներսը խորան մը, ամբիոն մը, առաքելոց մարդաչափ արձաններն, մեծամեծ սիւներ եւ ուրիշ զանազան զարդեր, ամենն ալ աղէ՛ գեղեցիկ արուեստով փորուած: Շատ վեհ տեսք ունին նաեւ մեծ սրահն եւ կաքաւի սրահը որն որ գեղեցիկ արձագանգ մ'ունի: Ուրիշ բաժնի մը մէջ ընդարձակ լիճ մը կայ՝ որ, աղոտ կաւով շրջապատուած է, աղի ջուր ունի եւ մէջը նաւակով կրնայ պտրտուիլ:

Աս աղահանքն 1250ին Վիլիզ անուամբ հովիւ մը գտաւ. Գազիմիր Մեծ լեհաց թագաւորն առաջին

անգամ զանիկայ գործել տալու սկսաւ. Աւգոստ Բին ժամանակն աղահանութիւնն աւելի եւս կարգաւորուեցաւ եւ շատ ընդարձակեցաւ: Լեհաստանի բաժանման ժամանակը (1772) Վիլիզգա Աւստրիայի ձեռք անցաւ, եւ անկէ ետքն սկսաւ տարուէ տարի նոյն հանքն աւելի եւս փորուիլ: Հիմայ ամէն տարի անկէ 700,000 կենդինարէն աւելի աղ կը հանուի, եւ դրսի երկիրներ, գլխաւորաբար Ռուսաստան կը խրկուի:

ՄԱՂԿԵ ՄԱՍԿՈՒՐԻՆ

Պ'ենսիպար (Hortensia).

Ղենաստանի եւ Ճաբոնի մէջ ածող 2—4 ոտնաչափ բարձր թուփ մէն է. իր տերեւները ծիւղերուն վրայ իրարու դիմաց կը բուսնին եւ սղոցածեւ եղբրը ունին. ծաղիկները մէկ տարուան ծիւղերուն ծայրը գնդաձեւ փունջ կը կազմեն, խողովան կանոնաւոր դոյն կ'ունենան եւ հետզհետէ վարդի գոյն կ'առնուն: Աս գեղեցիկ ծաղիկն մշակութիւնը շատ դիրին է, ու տափնուում (արմատէն բուսած ծիւղերով) եւ աղււրայով շատ աղէկ կը բաղմնայ: Առաջին կերպով բաղմնայնելու համար աշնան ժամանակ՝ երբ որ տնկերուն հողը կը փոխուի, արմատէն բուսած ծիւղերն զուշութեամբ բաժնելու եւ առանձին ընձանակներու մէջ տնկելու, ջուր տալու եւ շուք տեղ մը պահելու է: Աղււրայով շատայնելու համար հին տնկին ծիւղերն անմիջապէս աչքի մը տակէն շտակ պէտք է կտրել, եւ չափաւոր մեծութեամբ ընձանակներու մէջ տնկել այնպէս որ երկու աչքը հողին մէջ մտնէ եւ 2—3 աչք ալ անկէ դուրս մնայ: Աղււրայ ընելու ամենէն յարմար ժամանակը Մայիս եւ Յունիս ամիսներն են: Աս ընձանակները տաք եւ շուք տեղ պէտք է դնել ու չափաւոր ջրել: Երբ որ տնկերն իրենց արմատներովն ընձանակը կը լեցնեն, զանոնք աւելի մեծ ընձանակներու մէջ տնկելու է: Թէ տափնուում եւ թէ աղււրայի նոր տնկերն աղէկ աճելէն ետքը բաց օդի մէջ պէտք է դնել: Ճենսվարդը ձմեռն 1—3 աստիճան տաք խցի կամ ծաղիկանոցի մէջ աղէկ կը պահուի, եւ աս ժամանակաւ շատ քիչ ջուր կ'ուզէ: Մարտին եւ Ապրիլին սկսելու է աւելի ջուր տալ եւ պայծառ օրեր պատուհանները բանալով՝ նոր օդի վարժեցնել: Քիչ մը տաք երկիրներ նաեւ պարտեզի մէջ ալ գոց տեղ մը չոր տերեւով կամ յարդով ծածկելով կրնայ ձմերել:

Ամառը, մանաւանդ տնկերուն ծաղիած ժամանակը զերեքը այնպիսի տեղ պէտք է դնել որ միայն առտուան եւ իրիկուան արեւը տեսնեն: Ախօրուան արեւն իրենց շատ միտս կու տայ եւ շատ անգամ բոլորովին կը չորցնեն: Եթէ կ'ուզուի կէսօրուան արեւ տեսնող պատուհանի մ'առջեւ դնել, լաթէ վարազուրով մը տուելը պատուարելու եւ ամէն օր աղէկ ջրելու է: Ճենսվարդը շատ առատ ծաղիկ կը բանայ եւ երբեմն իր ամբողջ տնկէն աւելի մեծ փրշեր կու տայ: Բայց եթէ տնկին դեռ պղտիկ եղած ատենն անոր տուած ծաղիկ կոկոնները կտրուի, տուելը շատ կ'երկնայ, պղտիկ ծառի ձեւ կ'առնու եւ անկէ ետքն աւելի գեղեցիկ եւ առատ կը ծաղկի:

Ղենսվարդին բուն դոյնը պայծառ կարմիր է, բայց ծաղկաբարները (ծաղիկ պարտիպան) արուեստով անոր

կապոյտ գոյն մը տալ փորձած եւ յաջողուցած են: Աս դործողութիւնը զանազան կերպով կ'ըլլայ, որոնց ամենէն հասարակներն հետեւեալներն են: Ա. Կէս լիտր (օգգա) երկաթախառն (կարմիր) պողպէղը (շապ) նոյնչափ երկաթի խարտուկով (էյէ Բօլը) եւ 10 լիտր ջրով պէտք է խառնել եւ անով շաքարթը մէկ կամ երկու անգամ տնկերը ջրել: Այսպիսի տնկերը պարտեզի սեւ հողի մէջ տնկելու է, որուն մէջ քիչ մ'ածխոյ փոշի եւ յետաւորաբար (պէլէյէ Բալը) կաւ (գանալները սրուելու ժամանակ յետաւորաբար վրայ ժողվումը կաւը կամ ցելը) խառնուած պէտք է ըլլալ: Նաեւ աս վախճանաւ կրնան այնպիսի տեղերուն հողը դործածուիլ որոնց վրայ ածուխ չենուած է: Բ. Հասարակ ճախնի հողի մէջ մէկ զգալ լեցուն ծեծուած պողպէղ եւ նոյնչափ երկաթի խարտուկ պէտք է խառնել. կապուտակել ուզուած ճենափարդին արմատէն հին հողը բորովին հանելէն ետքն աս նոր հողին մէջ տնկել եւ աղէկ ջրել: Եթէ ջրին մէջ քանի մը հին երկաթի կտորներ գրուի, ծաղիկն կապոյտ գոյնն աւելի եւս կենդանի կ'ըլլայ: Գ. Մօտ ժամանակներս Նորակապոյտ (pierre bleue) բուսած ներկով ալ սկսան ճենափարդը կապուտակել: Տնկին հողին մէջ 30 մատն մէկ մաս աս ներկէն կը խառնեն եւ ետքը զանիկայ պողպէղաջրով (ջրի մէջ հալած պողպէղ) կը ջրեն: Որպէս զի ճենափարդն իր կապոյտ գոյնը մաքուր պահէ, ամէն տարի հողը փոխելու է, ապա թէ ոչ կը սկսի աղտոտ մանուշակագոյն (փօ) գոյն մ'առնուլ եւ իր գեղեցիկութիւնը կը կորսնցընէ:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐՔ ԵՎ ԶՈՒԱՐԺԱՒՔ

Անտովոր կտակներ:

Ալեքանայի մէջ 1803ին բժիշկ մը մեռաւ որ իր կտակին մէջ 6000 Ֆլորին իր երեք շներուն ձգեց, պատուիրելով որ աս տոակն բերած շահէն զանոնք աղէկ դարմանեն եւ շները մեռնելէն ետքը տոակը համալսարանին տրուի:

Փարիզի Տիւրիւի տիկինը մահուան ժամանակ իր կատուին համար ստակի մեծ գումար մը սահմանելէն զատ, իր ժառանգներուն պարտք դրաւ որ շաքարթը քանի մ'անգամ նոյն կատուին այցելութիւն ընեն:

Եւրոպայի մէջ 1826ին հարուստ մարդ մը մեռնելով կտակաւ սահմանեց որ իր ազգականաց մէջէն ան անձն իրեն ընդհանուր ժառանգ ըլլայ, որ 6 ոտք եւ 4 մատ երկայնուած իրեն ունի: Եթէ աս չափէն մէկ գծաչափ ալ կարճ ըլլայ, եւ ոչ դանգ մը ժառանգէ:

Մօտերս Լոնտոնի մէջ հարուստ մարդ մը վախճանեցաւ որ ամենեւին ազգական եւ օրինաւոր ժառանգ չունէր: Իր բաւեկամներն, եւ մանաւանդ զինքը դարմանող աղախինն եւ անոր երիտասարդ որդին մեծ ակնկալութեամբ անոր կտակին բացուելուն կը սպասէին, յուսարով թէ վախճանեալն իրենց աղէկ ժառանգութիւն մը ձգած է: Մեռելը թաղուելէն ետքը դատաւորը կտակը կը բանան, որ հետեւեալ կերպով գրուած էր: «Իմ մտերիմ բարեկամս, ձեռնորաց վեցերորդ զնդին զնդապետին կը ձգեմ իմ հին վերարկուս, ի նշան իմ սիրոյ: Իմ վարսավորս կը ձգեմ զոյգ մը կարմիր հին զանկապաններ, իսկ իմ աղախնոյ որ այնչափ ժամանակ ինձի հաւատարմութեամբ ծառայեց եւ զիս դարմանեց, կը շնորհման անկողին տակը կեցած սափորը (Բէպթէ): Մեծ տրամութեամբ լեցին թէ՛ զնդապետն եւ թէ՛ վարսավորան վախճանելոյն աս որոշումն որ իր կենդանութեան ժամանակը զիրենք ապահովացուցած էր իր ստացուածէն իրենց աղէկ բաժին մը հանելու: Ամենէն ա-

ւելի աղախնոյն որդին՝ որ մեծ գումարի մը կը սպասէր, իր յոյսը պարապի ելելը տեսնելով՝ այնչափ պայքեցաւ որ անկողնին տակ կեցած սափորին բարկութեամբ քաջացր (Բէպթէ) մը զարնելով՝ զանիկայ խցին մէջտեղը գլորեց: Բայց յանկարծ սափորին մէջէն բազմաթիւ ոսկի ստակներ դուրս յարձակեցան ու խցին յատակը ծածկեցին: Աս դէպքէն քաջալերուեցան նաեւ գնդապետն եւ վարսավորան եւ շուտ մը մէկն իրեն ձգուած հին վերարկուին ու միւսը կարմիր զանկապաններուն վազեց ու մեծ հաճութեամբ տեսան որ անոնք ալ իրենց խորշերուն մէջ բազմաթիւ ոսկիներ կը բովանդակեն:

Ծանրագին նամակ մը:

Ամերիկացի հարուստ վաճառական մ'իւր չքաւոր բարեկամներէն մէկուն հաճոյ բան մ'ընելու համար 1000 տոլարնոց թղթագրամով (Բէպթէ) մ'ետեւի կողմը պզտիկ նամակ մը գրեց եւ անոր խրկեց: Բարեկամը մեծ ուրախութեամբ նամակն ընդունեցաւ եւ անմիջապէս զանիկայ խրկողին հետեւեալ տոմսակը գրեց: «Չեր պատուական նամակն ընդունեցայ. եւ թէ պէտ կը բազայի անոր պատասխանը շուտով տալ, բայց որովհետեւ նամակի թուղթ չունիմ, աս համաձայն տոմսակով կ'աղաչեմ որ ինձի ձեր նամակի թղթէն պրակ մը խրկէք»:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ

Գաղղիացւոց կայսեր կենաց դէմ եղած դաւաճանութիւնը մեծ քաղաքական փոփոխութիւն մը յառաջ բերաւ: Ինչպէս յայտնի է, դաւաճանութեան անդամներն առհասարակ Լոնտոն կեցող փախտականք են, որոնք անգղիական օրէնքը չարաչար դործածելով, նոյն քաղքին մէջ իրենց ապականիչ չարքը նիւթեցին եւ կարող եղան ի գործ դնել: Գաղղիական կառավարութիւնն աս չարեաց առջեւն առնելու համար Լոնտոնի դահլիճին ծանուցագիր մը խրկեց եւ ինչպէս որ քաղաքական փախտականաց վրայ աւելի մտադրութիւն եւ ճշգրտութիւն ըլլայ, եւ նաեւ անոնց մէջէն փոխադարձ անձինք Անգղիայէն դուրս հանուին: Թեպէտ եւ Բալմորալըն Գաղղիայի խնդիրն իրաւացի տեսաւ եւ ուղեց կատարել, բայց խորհրդանոցին մէջ իրեն առաջարկութիւնը մերժուելով՝ ստիպուեց իր պաշտօնէն հրաժարել: Թագուհին հրաժարումն ընդունեցաւ եւ Լորտ Տերպիլին յանձնեց որ նոր պաշտօնէից դահլիճ մը կազմէ:

Փետրուարի 26ին Փարիզի դաւաճաններէն 3 հոգի՝ Օրսինի, Բիէրրի եւ Ռուտիոյ գլխատուելու եւ Կոմեց մշտնջենաւոր թիարկութեան դատապարտուեցան:

Հնդկաստանի մէջ երեւելի դործողութիւն մը չպատահեցաւ. միայն քանի մը փոքր պատերազմներ եղան, որոնց մէջ վերջին լրերուն նայելով Անգղիացիք միշտ յաղթող եղան եւ շատ աւար ու թնդանօթներ ձեռք ձգեցին: Գոյլին Գամբայէն ըտրը իր զօրութիւնը Ռոհիլհոնտ կ'ուղէ ժողովել, եւ անկէ Աւտի վրայ յարձակիլ:

Ճենապոստէն եկած պաշտօնական լրերը Գանդոն քաղքին առնուելուն վրայ հետեւեալ տեղեկութիւնները կու տան: Դեկտեմբերի 28ին Անգղիացւոց (5000) եւ Գաղղիացւոց (900) զօրքը ցամաք ելան եւ պատերազմի կարգաւ շարուած՝ քաղքին պատերուն վրայ յարձակեցան: Ճենապիք քիչ մը դէմ դնելէն ետքն ետ փախան եւ գաղղիական դրօշը պատերուն վրայ տընկուեցաւ. երկրորդ օրը նաեւ թշնամոյն պատնէշներն ալ առնուեցան եւ դաշնակիցք ներս մտան ու քաղքին տիրեցին: Քանի մ'օր ետքը Գանդոնի կառավար Էն-Է Իլիանն որ բեռնակրի զգեստով կը փախէր, եւ Թաթար զօրապետ մը գերի բռնուեցան: Դաշնակիցք քաղքին մօտ տաճարի մը մէջ մեծ արծաթի գանձ մը գտան: Լորտ Էլիլին եւ Կրոս սեպուհը նոր ճենապի քաղաքապետ մ'ընտրեցին եւ մեծ հանդիսութեամբ նոյն պաշտօնն իրեն յանձնեցին: Քաղքին փախած բնակիչքը հետոյ հետէ ետ կը դառնան: